

ter sprake: van het legerkamp bij Zeist via Hessen-Kassel naar Bremen en de Oostzeekust. Betrekkelijk weinig gevechtscontact met de vijand, maar des te meer marsen met voortdurend de zorg om de dagelijkse voedselvoorziening. Op vreemd terrein gold — om de schatkist te sparen — ook voor de Nederlandse militairen het beginsel: 'La guerre nourrit la guerre'. Dit dagelijks leven te velde staat centraal in het derde hoofdstuk, dat gevolgd wordt door een korte verhandeling over misdragingen en excessen. Af en toe klinkt de verwondering van de historicus anno 1994 door. Bijvoorbeeld bij de straftoedeling of bij de (vruchteloze) speurtocht van de onderzoeker naar delicten van homoseksuele aard. In hoofdstuk vijf keert de auteur terug naar het wezenskenmerk van het militaire bedrijf: het operationele. Uit zijn relaas blijkt dat de Nederlandse militairen primair zijn ingezet om — in het kader van het continentaal stelsel — oneigenlijke handelsstromen tegen te gaan. Daarnaast hebben zij enkele keren deelgenomen aan conventionele confrontaties met de vijand en — in 1809 — bij het neerslaan van een opstand van Pruisische militairen onder Von Schill. Met de laatste en diens officieren werden korte metten gemaakt; voor of na de overgave! Daarna wijdt Van der Hoeven nog uit over het decorum dat eigen is aan iedere militaire organisatie: de kleurrijke uniformen, de vaandels, lintjes en andere eerbewijzen, om ten slotte de gezondheidstoestand van de ingezette militairen te bespreken. Zijn conclusie bevat niets meer en niets minder dan een samenvatting van de voorafgaande tekst.

De voornaamste verdienste van het boekje is dat een breed publiek in ongeveer drie uur een indruk krijgt van het Nederlandse krijgsbedrijf ten tijde van Napoleon. De auteur heeft daartoe bekende gegevens uit de literatuur op een rijtje gezet, zonder daaraan veel nieuws toe te voegen. Zijn doelstelling, de belevingswereld van de 'gewone' militair te reconstrueren, heeft hij bepaald niet gehaald. Hij blijft teveel in algemeenheden steken of probeert de stellingen van Keegan, vaak aan de hand van enkelvoudige archiefvondsten, *linea recta* van toepassing te verklaren op de krijgers van toen. Kortom, een aardig werkje, maar de overtrokken pretenties van de schrijver wekken irritatie. Hij had er beter aan gedaan zijn scriptie-onderzoek een bredere basis te verschaffen (Duitse bronnen!) alvorens tot publikatie over te gaan.

P. H. Kamphuis

H. W. van den Doel, *De stille macht. Het Europese binnenlands bestuur op Java en Madoera 1808-1942* (Dissertatie Leiden 1994; Amsterdam: Bert Bakker, 1994, 578 blz., f65,-, ISBN 90 351 1405 1).

In dit forse proefschrift wordt de lezer meegevoerd naar de wereld van het Europese binnenlands bestuur op Java gedurende de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. Het aantal Europese bestuursambtenaren is gedurende deze hele periode gering gebleven. Zo'n 100 tot 300 personen zwaaiden de scepter over een bevolking die in omvang enige malen groter was dan die van Nederland. Een resident op Java had doorgaans meer inwoners in zijn ressort dan een commissaris van de koning(in) in het moederland. Een assistent-resident en een controleur deden op hun beurt niet onder voor de burgemeesters van grote dan wel middelgrote steden in Nederland. De ambtenaren binnenlands bestuur hadden met de commissaris van de koning(in) en de burgemeester gemeen dat zij van hogerhand benoemde gezagsdragers waren. Daar houdt de vergelijking op, want voor de rest was de situatie zeer verschillend.

Voor de beheersing van de kolonie was het Nederlandse gouvernement zeer afhankelijk van de medewerking van een heel scala van inheemse functionarissen, waarvan de regenten de belangrijkste waren. Deze functionarissen werden door de Nederlanders afwisselend gezien als

'feodale hoofden' en/of 'ambtenaren' in dienst van het gouvernement. De Europese bestuursambtenaar dichtte zichzelf, als 'drager van een hogere beschaving' en als 'brenger van recht', paternalistisch de rol toe van de raads- en leidsman, die de regent op het rechte spoor moest houden. Het Europese en inheemse bestuur waren twee gescheiden sferen; een situatie die in 1906 formeel bevestigd werd door het besluit geen inheemsen in het Europese korps binnenlands bestuur te benoemen, zelfs niet als die inheemsen daartoe over de vereiste papieren beschikten.

De auteur signaleert in zijn verhaal een aantal belangrijke keerpunten in de geschiedenis van het koloniaal bestuur. De liberale bestuurs hervorming van 1866 markeerde het begin van de moderne koloniale bureaucratie, onder andere omdat de Europese bestuursambtenaren bij die gelegenheid hun 'cultuurprocenten' verloren. Qua inkomsten waren zij nu geheel aangewezen op hun vaste salaris. Kort na 1900 verschenen er groepen op het toneel die aan de poten onder de stoel van de Europese bestuursambtenaar begonnen te zagen. Allereerst was er de zich uitbreidende groep van niet in overheidsdienst zijnde Nederlanders die medezeggenschap opeisten, bijvoorbeeld via gemeenteraden in de grote steden. Vervolgens werd men geconfronteerd met de vooral vanuit het moederland overwaaiende 'ethische politiek', die de inheemse bevolking meer gelegenheid tot ontwikkeling beoogde te geven. Het gevolg daarvan was dat er meerdere door Europese specialisten bemande 'welvaartsdiensten' kwamen, die niet alleen een aantal taken van de bestuursambtenaren overnamen maar hen ook spoedig qua getal in de schaduw stelden.

De ethici stuurden verder aan op 'ontvoogding', dat wil zeggen op een versterking van de rol van het inheemse bestuur, zulks onder gelijktijdige inperking van de bevoegdheden van de Europese bestuursdienst. Door de instelling van regentschapsraden hoopte men ook de moderne Indonesische intelligentsia enige medezeggenschap te kunnen geven. De conservatieve bestuursambtenaren waren over dergelijke voorstellen uiteraard niet enthousiast. Zij grepen graag terug op een geïdealiseerd beeld van de verhoudingen van voor 1900, waarin zij het nog voor het zeggen hadden. Bovendien waren zij in meerderheid van mening dat inheemsen niet zonder Nederlandse leiding een ordelijk bestuur konden voeren. De koloniale "reactie, waarvan de bestuursambtenaren deel uit maakten, kreeg in de jaren twintig de wind in de zeilen, toen het besef doordrong dat de nationalistische beweging een dusdanige bedreiging voor de gevestigde koloniale orde was, dat men pas op de plaats diende te maken met de Indonesische medezeggenschap. Vandaar dat de voorstellen van de ethici in de jaren 1922 tot 1924 slechts in uitgekledede vorm het staatsblad bereikten en de Europese bestuursambtenaren tot de Japanse inval in 1942 de machtigste groep in de samenleving bleven.

Op zichzelf is dit interessante kost. Op grond van de zeer algemeen gestelde ondertitel van deze studie, 'Het Europese binnenlands bestuur', zou men echter verwachten dat in dit verhaal de hoofdrol voor de ambtenaren in de gewesten op Java zou zijn weggelegd. Dit is niet het geval. Een duidelijk antwoord op de vraag op de omslagtekst, namelijk wie de bestuursambtenaren waren en waarom zij naar de Oost gingen, zal men vergeefs zoeken. Een analyse van carrièreverloop en salaris-ontwikkeling, zaken waar veel over geklaagd werd, wordt, al was het maar steekproefsgewijs, niet ondernomen. De lezer wordt evenmin systematisch geïnformeerd over de dagelijkse werkzaamheden en bevoegdheden van de bestuursambtenaar ter plaatse. Deze studie is dus bepaald geen sociale geschiedenis van het Europese korps ambtenaren binnenlands bestuur te noemen. Dit kleine korps wordt in de titel de 'stille' macht genoemd, omdat het erin slaagde met relatief weinig geweld en repressie, groot gezag uit te oefenen (16 en 462). Zulk een karakterisering nodigt uit tot bespiegelingen over de bronnen van de koloniale macht. Evenwel, ook die treft men nauwelijks in deze studie aan.

Wie zijn dan wel de hoofdrolspelers in dit boek? Dat zijn de opeenvolgende ministers van koloniën in Den Haag en de gouverneurs-generaal in Buitenzorg. De ministers worden in Nederland bij tijd en wijle van tegenspel voorzien door een enkel kamerlid dan wel een Leidse hoogleraar. Aan de kant van de gouverneurs-generaal is de *supporting act* niet zelden weggelegd voor de directeur van het departement binnenlands bestuur of de algemeen secretaris. Deze studie houdt zich derhalve vooral bezig met de menings- en besluitvorming inzake het binnenlands bestuur. Het is een verslag van een hoofdzakelijk ambtelijke discussie. Een discussie die, door de vele wisselingen van de wacht op het Haagse Plein of de Buitenzorgse troon, soms oeverloos lijkt. De auteur kiest ervoor deze discussie in al zijn facetten zo volledig mogelijk weer te geven en lardeert een en ander met welgekozen citaten.

Conclusie: Een informatief boek over een belangrijk stuk beleidsvorming betreffende het koloniaal bestuur in Nederlands-Indië. Het is echter geenszins de meer algemene studie van het Europese korps binnenlands bestuur geworden, die de titel, omslagtekst en de inleidende pagina's van het boek suggereren.

G. J. Knaap

J. Kok, *Langs verboden wegen. De achtergronden van buitenechtelijke geboorten in Noord-Holland 1812-1914* (Dissertatie Vrije universiteit Amsterdam, Hollandse studiën XXVII; Hilversum: Verloren, 1991, 176 blz., f40,-, ISBN 90 70403293).

Toen een kleine tien jaar geleden een voorstel voor dit onderzoeksproject bij de Stichting voor historisch onderzoek van NWO ter tafel lag, heb ik enige tijd gedubt of ik wel of niet mijn instemming ermee zou geven. Zoals altijd waren er aanzienlijk meer honorabele aanvragen dan waarvoor gelden beschikbaar waren, terwijl buitenechtelijke geboorte als demografisch verschijnsel in Nederland van volstrekt onbeduidende betekenis was en altijd is geweest. Ik ben nu achteraf blij, dat ik mijn bedenkingen toen voor mij heb gehouden, want Kok heeft ons op een mooie studie vergast. Gelet op het onbeduidende kwantitatieve aspect van de buitenechtelijke geboorte is het een studie in nuances geworden. Terecht heeft Kok niet de demografische aspecten van het verschijnsel centraal gesteld, maar de achtergronden ervan: sociaal, economisch, volkskundig, cultureel en kerkelijk.

Met zijn lage percentage buitenechtelijke geboorten was Nederland (samen met onder andere Ierland) een buitenbeentje in Europa vanaf het moment waarop dat door de invoering van een officiële geboortenregistratie in de onderscheiden landen van Europa valt waar te nemen. Bekend was ook dat sinds ongeveer het midden van de achttiende eeuw het aandeel van de buitenechtelijke geboorten overal in Europa sterk stijgende was om in de negentiende eeuw een hoogtepunt te bereiken. Reeds in de jaren zeventig heeft Shorter deze seksuele revolutie in een reeks van publikaties proberen uit te leggen als de uiting van een soort feministische golf *avant la lettre*. Anderen construeerden onvermijdelijk een samenhang met verpaupering, een plattelandsamenleving in ontbinding, ontstaan van een landloze landarbeidersklasse, proletarisering, sterk toenemende mobiliteit, trek naar de stad en wat al niet. De gedurende een reeks van generaties sterk gestegen buitenechtelijke geboorte in de meeste gebieden van Europa is inderdaad een intrigerend verschijnsel. De grote regionale verschillen, niet alleen tussen stad en platteland, maar vaak tussen dicht bijeen gelegen gebieden voegen daar nog een extra dimensie aan toe.

In Nederland mocht in vergelijking met de meeste andere landen het niveau dan wel opvallend